

NINA PILSZCZIKOWA

Wypadki użycia czasownikowych form w języku hausa bez zaimków przyczasownikowych

Specyficzną cechą koniugacji czasownika języka hausa jest to, że ma ona charakter przedrostkowy i następującą budowę: przed w zasadzie niezmiennym tematem czasownika stoi zaimek przyczasownikowy i wskaźnik odpowiedniej czasownikowej formy. Zaimek przyczasownikowy określa osobę, liczbę i rodzaj, a odpowiedni wskaźnik — czas lub aspekt, albo czas i aspekt jednocześnie. Temat wyraża samą czynność lub stan. Np. *suka tafi* — '(oni) odeszli'.

su — zaimek 3 os. licz. mn.

ka — wskaźnik czasu przeszłego

tafi — temat czasownikowy, oznaczający 'odchodzić'

W innych osobach mamy:

muka tafi — '(my) odeszliśmy'

kuka tafi — '(wy) odeszliście' itd.

Tafi pozostaje niezmiennie.

Przechodząc w pisowni języka hausa z alfabetu arabskiego na łaćski przyjęto zasadę rozdzielnego pisania zaimka przyczasownikowego (z wskaźnikiem) i niezmiennym tematem czasownika. Obecność przed osnową czasownika zaimka przyczasownikowego jest w zasadzie obowiązkowa. Nawet w wypadku, gdy podmiot jest wyrażony przez rzeczownik, zaimek przyczasownikowy zostaje zachowany, np.:

suka tafi — '(oni) odeszli'

mutane suka tafi — 'ludzie (oni) odeszli'

Audu da Jaku suka tafi — 'Audu i Dżaku (oni) odeszli'.

Dla podkreślenia podmiotu przed zaimkiem przyczasownikowym stawia się dodatkowo zaimek osobowy niezależny, np.:

shi, ya zo — 'właśnie on przyszedł'¹.

su kuwa su tafi jiya — 'oni zaś (przecież) odeszli wczoraj'.

Na tle wyżej opisaney prawidłowości użycia zaimka przyczasownikowego

¹ *shi* i *ya* są zaimkami 3 os., l. p., *shi* jest użyte tutaj jako zaimek osobowy.

w hausa, ciekawym zjawiskiem jest użycie w pewnych wypadkach form *suna* i *suke* bez zaimka przyczasownikowego².

Na wypadki opuszczania zaimka przyczasownikowego w formie *suna* zwrócił uwagę angielski badacz A b r a h a m. W jednej ze swych prac pisze on, że w formie *suna* może być użyte na zamiast pełnej formy³, np.:

Musa na zuwa zamiast *Musa yana zuwa* — 'Musa, (on) idzie'.

Koguna na gudana zamiast *Koguna suna gudana* — 'rzeki, (one) płyną'.

W tekstach zapisanych w dialekcie sokoto zwróciliśmy uwagę na wypadki użycia również formy *suke* bez zaimka przyczasownikowego.

Jak wiadomo, w języku hausa, czasownikowa forma *suke* używana jest głównie we względnych zdaniach podrzędnych, wprowadzonych przez zaimki względne *da*, *wanda*, *abinda*, a także w zdaniach pytajnych i w zdaniach, w których akcent logiczny znajduje się na dopełnieniu, występującym wówczas przed czasownikiem.

Oto przykłady użycia czasownikowej formy *suke* bez zaimka przyczasownikowego⁴:

1. *Sailin da Abdulkarimu ya kusa da su sai ya aiki wanda ke gaya musu.*

'Gdy Abdulkarimu zbliżył się do nich, wtedy wysłał tego, kto miał mówić z nimi'.

2. *Dukan wanda ke so, shi iya rubutu mai-kyau sai shi tafi zuwa Barno.*

'Każdy, kto chce nauczyć się pięknie pisać, powinien udać się do Barno'.

3. *Ya sabka garesu ya fori wanda ke rubutu musu litafi.*

'On został u nich i nauczył tego, kto pisze im książki.

4. *Ya tsaida adini chikin zamaninsa da wanda ke biye da shi.*

'Za jego czasów on podpierał wiarę wraz z tymi, którzy szli za nim (Za jego czasów, on i jego stronnicy popierali wiarę)'.

5. *Saan nan sailin da Zaida ya chi sarauta sai ya musulumta da wadanda ke tare da shi.*

'Gdy Zaid objął panowanie, przyjął islam, wraz z tymi, którzy byli z nim (Gdy Zaid objął panowanie, przyjął islam wraz ze swymi stronnikami)'.

6. *Sailin da Kanta ya chi sarauta ya sabunta musulumchi ya tanbayi malamai abinda ke chikin litafi.*

'Gdy Kanta objął panowanie, odrodził islam i zapytał uczonych o rzeczy, które są w księgach'.

² Nazwy form *suna*, *suke* itd. pochodzą z zestawienia zaimka os. licz. mn. *su* i odpowiedniego wskaźnika przyczasownikowego.

³ R. C. A b r a h a m, *An Introduction to Spoken Hausa*. An Hausa Reader for European Students, 1940, str. 9.

⁴ Z zapisów R. S. R a t t r a y'a, *Hausa Folk-lore*, t. 1, Oxford 1929.

7. *Ya gudu. Sa'an nan sarki ya aiki wanda ke kamo shi.*

'On uciekł. Wówczas król posłał kogoś, kto miał go zawrócić'.

8. *Abdul Karimu ya rubuta wa mutan Kano alkorani da haninsa don bai so da alkorani ba daga wurin Umaru Ibnul Asi. Don haka ne yanza wanda ke son ya rubutu mai-inganche sai ya tafi Barno.*

'Abdul Karimu napisał własnoręcznie Koran dla mieszkańców Kano, ponieważ nie przyniósł Koranu od Umaru ibnul Asi. Dlatego teraz ten, kto chce pisać poprawnie (Koran), niech idzie do Barno'.

9. *Abdul Karimu ya sainya alkali chikin Kano da mai-yanke da wanda ke sana da yara alkorani.*

'Abdul Karimu mianował Kano sędziego, kata i tego, który naucza chłopców Koranu'.

10. *Sai matar nan da ke⁵ da yaro nan, ta che...*

'Wówczas ta kobieta, która była z tym chłopcem, powiedziała...'

11. *Sai kura ta che: wa ke nema na?*

'Wówczas hiena spytała: «kto mnie szuka?»'

12. *Da Wari ya so ya che wa ke konkonche bayi?⁶*

'Gdy Wari przyszedł, spytał: «kto rozwiązał niewolników?»'

13. *A Yawuri kuwa Yawurawa ke sarauta.*

'W Yawuri zaś panują Yawurawa'.

14. *A Gobir kuwa Gobirowa ke yi.*

'W Gobir zaś robią (to) Gobirowa'.

15. *Mutanen da ke sansani sunka aiko gida a faɗi sarki...*

'Ludzie, którzy znajdowali się w obozie, posłali do domu, aby zawiadomić króla...'

Jak widzimy z powyższych przykładów, gdy w formie *suke* zaimek przyczasownikowy (*su*) nie jest wyrażony, pozostałe elementy formy werbalnej (*ke* [wskaźnik] + verbum, albo *ke* [czasownik 'być'] + nomen) nie określają osoby podmiotu.

Określa ją wówczas zamiast zaimka przyczasownikowego zaimek względny, występujący jako podmiot zdania względnego lub zaimek pytajny, występujący jako podmiot zdania pytajnego, albo — rzadko — podmiot wyrażony przez imię własne.

Należy jednak pamiętać o tym, że w wypadku, gdy zaimek względny (*abin-da, wanda, da* itd.) nie występuje jako podmiot zdania względnego, które wprowadza (tj. w wypadku, gdy tłumaczymy go przez przypadek inny niż nominativus), nie zastępuje on zaimka przyczasownikowego, który w wypadku takim musi być użyty.

⁵ *ke* występuje tutaj jako czasownik 'być', nie zaś jako wskaźnik formy *suke*.

⁶ Przykłady 12, 13, 14, 15 są wzięte z tekstu: Mischlich und Lipert, *Beitrag zur Geschichte des Mohammedanismus in den Hausa Ländern*.

Przykłady⁷:

16. *Ya tsaya da waazu. Runfa bai ji ba kowanin abinda ya ke yi masu waazu da shi.*

'(On) miał kazanie, ale Runfa nie słuchał tego, o czym (o n) m ó w i ł im na kazaniu'.

17. *Shina da matansa, shi sarki nan wada ski ke so.*

'Ten król miał żonę, którą (o n) k o c h a ł'.

18. *Ana nan dan sarki, wanda shi ke so ya zo.*

'Tutaj przyszedł syn króla, którego o n l u b i'.

Podobne wypadki użycia formy *suke* i czasownika *ke* bez zaimka przyczasownikowego, spotykamy również poza dialektem sokoto, jednakże są one bardzo rzadkie i występują nieregularnie. Bez zaimka przyczasownikowego najczęściej używany jest czasownik *ke*.

Przykłady⁸:

19. *Ubammu wanda ke chikin saba a tsarkake sunanka⁹.*

'Ojciec nasz, któryś jest w niebie, święć się imię twoje'.

W przypisach do tego tekstu Robinson wyjaśnia, że uważa *wanda ke* za skróconą formę *wanda ka ke*, nie podaje jednak, w jakich warunkach forma ta jest używana i dlaczego nie występuje tu zaimek przyczasownikowy.

20. *Mu da wanda ke tara da mu tunda kwana goma sha fuɗu mu bar Kano¹⁰.*

'My i ci, którzy są z nami, opuściliśmy Kano 14 dni temu'.

21. *Kuma yana lura da chiyawum da ke gun nan kan ya gan su suna da kyau, yana dandamra baro ko kaba ga itatuwan da ke gun nan¹¹.*

'On także zwraca uwagę na trawy, które znajdują się w tym miejscu. Jeżeli (on) widzi, że są dobre, wówczas zaznacza to miejsce, (on) przywiązuje korę albo liść do drzew, które znajdują się w tym miejscu'.

W tekstach, z których wzięte są wyżej cytowane przykłady (19, 20, 21), wypadki bezzaimkowego stosowania czasownika odnoszą się wyłącznie do czasownika *ke* i występują nieregularnie.

Opierając się wyłącznie na tych tekstach nie można ustalić żadnej prawidłowości użycia tej formy. Zapewne dlatego Robinson mógł tylko skonstatować pominięcie zaimka przyczasownikowego.

Mitteilungen des Seminarss fur Orientalische Sprachen. Berlin, 1903.

⁷ Przykłady 16, 17, 18 wzięte są z tekstów Rattray'a.

⁸ Przykłady podane w dialekcie kano.

⁹ Tłumaczenie Robinsona na język hausa, C. H. Robinson, *Hausa Grammar*, str. 131.

¹⁰ Robinson, jw., str. 159.

¹¹ Mischlich, A. *Über die Kulturen in Mittel-Sudan*, str. 125.

Dotychczasowe gramatyki języka hausa stwierdzają, że użycie zaimka przyczasownikowego jest w formach werbalnych konieczne¹². Jak widać z zanalizowanego wyżej materiału, reguła ta, w zasadzie słuszna, powinna zostać nieco zmodyfikowana w odniesieniu do form *suna* i *suke*. Istnieje mianowicie możliwość użycia form *suna* i *suke* bez zaimka przyczasownikowego. Forma *suke* występuje w tej postaci regularnie (w opisanych wyżej warunkach), forma zaś *suna* występuje rzadko, przy czym nie jesteśmy, jak dotąd, w stanie wykazać prawidłowości takiego jej użycia chociażby w ramach określonego dialektu.

¹² O wzmiance R. C. A b r a h a m a, dotyczącej formy *suna*, p. wyżej, str. 346.

